

miştir (*Firdevsî-i Tavîl ve Da'vetnâme-si*, 1993, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). 4. *Firâsetnâme*. Nüshası bilinmeyen bu eseri Firdevsî, *Süleymanâme* ve *Münâzara-i Seyf ü Kalem* adlı risâlesindeki kayıtlara göre II. Bayezid'in tahta geçmesinden önce Balıkesir'de iken kaleme almıştır. 5. *Münâzara-i Seyf ü Kalem*. Sonundaki bir kayda göre 890'da (1485) müellifin Balıkesir'de yazdığı bu eserin bir nüshası Millet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Ali Emîrî, Manzum, nr. 576). 6. *Hadikatü'l-hakâyık*. 7. *Tecnîsât*. 8. *Tâli-i Mevlûd-i Kebîr*. 9. *Hadîs-i Ahsen*. Bu dört risâlenin Firdevsî tarafından yine Balıkesir'de yazıldığı *Münâzara-i Seyf ü Kalem*'in mukaddimesinden öğrenilmektedir. 10. *Hayât ü Memât* (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2333). Firdevsî, ahlâk ve tasavvufu ilgili bu mensur eserini İstanbul'da 914 (1508) yılında Farsça'dan tercüme etmiştir. 11. *Pendnâme-i Eflâtun*. Farsça'dan Türkçeye çevrilen sağlık ve temizlik konularında küçük bir risâle olup nüshası bilinmemektedir. 12. *Silâhşornâme*. Bir nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan eseri (Hazine, nr. 625) yirmi bir sayfa halinde Wickerhauser yayımlamış (Viyana, ts.), Schlechta Wssehrd Almanca'ya çevirmiş (ZDMG, XVII [1863], s. 1-38), daha sonra da R. Bonelli tarafından ikinci defa neşredilmiştir (*Rendiconti dell' Accademia dei Lincei*, V/1 [Roma 1892], s. 435-454). 13. *Şatrançnâme-i Ke-*

bîr. 909'da (1503) Balıkesir'de telif edilen bu manzum-mensur eser, satranç oyununun tarihçesi ve tekniği hakkında verdiği bilgilerle ayrı bir özellik taşımaktadır. Eserin Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde bulunan (nr. 3553) nüshasından başka Berlin (nr. 1631) ve Münih (nr. 250) kütüphanelerinde de birer nüshası vardır. Firdevsî daha kırk kadar eseri olduğunu bu kitabında belirtmiştir. 14. *Tercüme-i Câmeşûynâme*. Nüshası bilinmeyen ve aslı Nasîrüddîn-i Tûsî'ye ait olan bu eseri Firdevsî, bir bab ilâve ederek sonundaki bir manzumeden anlaşılacağına göre 914'te (1508) Türkçeye çevirmiştir. Eserde çeşitli kumaşlarda görülen lekelerin nasıl temizleneceği anlatılmaktadır. 15. *Tuhfetü'l-hâdî. Hakâyık-nâme* ve *Hakikatnâme* adlarıyla da anılan ve Abdullah-ı İlahî'nin menkıbelerine dair olan bu eserin Ankara Millî Kütüphanesi'nde (nr. 2251/1) ve Süleymaniye Kütüphanesi'nde çeşitli nüshaları vardır (Şehid Ali Paşa, nr. 1399/2, 1343/4; Nâfiz Paşa, nr. 1509/1; Hacı Mahmud Efendi, nr. 2587/2). Firdevsî bu eserini, Hazinebaşısı Ali Ağa'nın oğlu Mehmed Bey'e armağan olarak kaleme almıştır. 16. *Kutbnâme*. 909 (1503) yılında mesnevi şeklinde yazılmış olan eserde Venedik, Fransız ve İspanyol gemilerinden meydana gelen birleşik donanmanın 1501 sonbaharında Midilli adasına hücumları tarihî olaylara bağlı kalınarak ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı gibi II. Bayezid, Şehzade Korkud, Hamza Bey ile Kemal Reis'in

kahramanlıkları da mübalağalı bir tarzda dile getirilmektedir. Bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı olup (Hâlet Efendi, nr. 643) 909 yılında Muhammed b. Resûl-i Sarâyî tarafından *Kıssa-i Midilli* adıyla istinsah edilmiştir. Eser otuz üç sayfalık bir girişle birlikte İbrahim Olgun ve İsmet Parmaksızoğlu tarafından yayımlanmıştır (Ankara 1980).

BİBLİYOGRAFYA :

Uzun Firdevsî, *Kutbnâme* (nşr. İbrahim Olgun — İsmet Parmaksızoğlu), Ankara 1980, nâşirlerin girişi, s. XI-XXXIII; Latifi, *Tezkire*, s. 261-262; Beyânî, *Tezkire*, İÜ Ktp., TY, nr. 2568, vr. 64^b; Âîî, *Künhü'l-ahbârın Tezkire Kısmı* (nşr. Mustafa İsen), Ankara 1994, s. 160-161; Kunalzâde, *Tezkire*, II, 745; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1926; *Osmanlı Müellifleri*, II, 357-359; Babinger, *GOW*, s. 32 vd.; *TCYK*, II, 147, 198; V. Minorsky, *Chester Beatty Library Catalogue of the Turkish Manuscripts and Miniatures*, Dublin 1958; Banarlı, *RTET*, I, 503; İbrahim Olgun, "Uzun Firdevsî ve Türkçeciliği", *Ömer Asım Aksoy Armağanı*, Ankara 1978, s. 185-200; Schlechta Wssehrd, "Firdawsî", *ZDMG*, XVII (1863), s. 1-38; M. Fuad Köprülü, "Melihî", *Yeni Mecmua*, II, İstanbul 1918, s. 85 vd.; a.mlf., "Firdevsî", *İA*, IV, 649-651; H. Turhan Dağlıoğlu, "Uzun Firdevsî - Firdevsî-i Rumî", *Uludağ*, sy. 10, Bursa 1937; M. Atâ Çatıkkaş, "Firdevsî-i Rûmî'nin Şatrançnâme-i Firdevsî'si", *TDA*, sy. 37 (1985), s. 186-198. ORHAN F. KÖPRÜLÜ

FİRDEVSİYYE

(فردوسية)

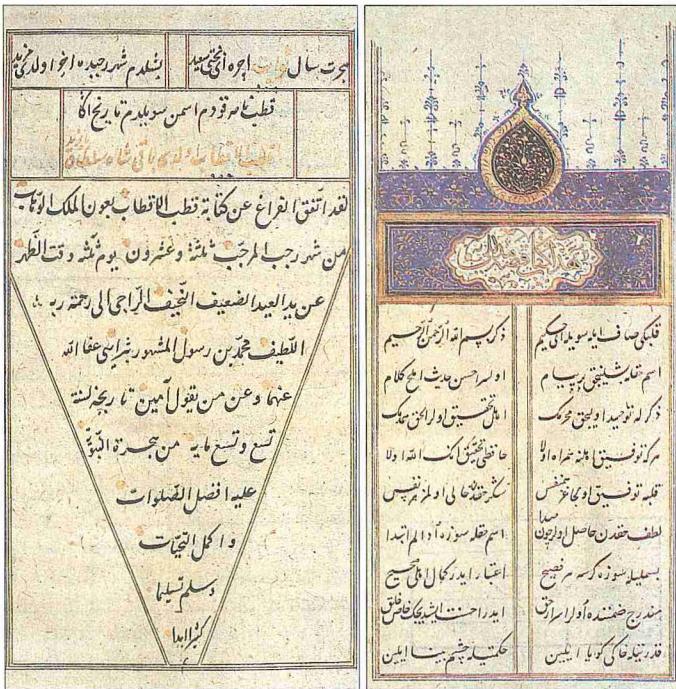
Kübreviyye tarikatının Necîbüddîn-i Firdevsî'ye (ö. 733/1333) veya Rükneddîn-i Firdevsî'ye (ö. 724/1324) nisbet edilen bir kolu (bk. KÜBREVİYYE).

FİRDEVSÜ'İ-AHBÂR

(فردوس الأخبار)

Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî'nin (ö. 509/1115) kısa metinli hadisleri bir araya getirdiği eseri.

Asıl adı *Kitâbü'l-Firdevs bi-me'sûri'l-îhîâb* ise de *Firdevsü'l-ahbâr* diye tanınmıştır. Kâtib Çelebi eseri *Firdevsü'l-ahbâr bi-me'sûri'l-îhîâb el-muħarrec 'alâ Kitâbi's-Şihâb* adıyla zikretmektedir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1254). Deylemî, devrindeki halkın, özellikle de hemşehrilerinin hadislerden ve senedlerinden uzaklaşmaları sebebiyle sahih rivayetle sahih olmayı birbirinden ayıramadıklarını, bu yüzden hadis eserlerine değil kıssacı vâizlerin uydurdıkları hu-

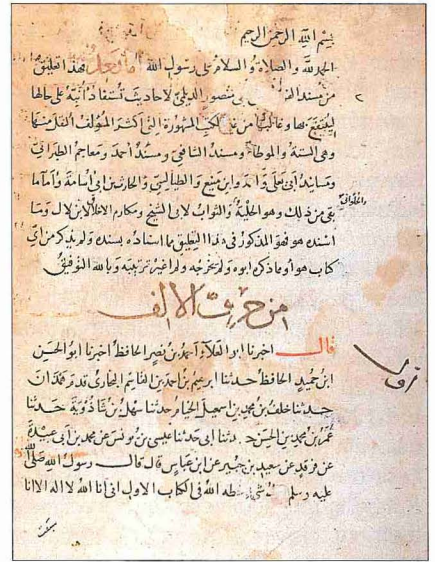
Uzun Firdevsî'nin *Kutbnâme* (*Kıssa-i Midilli*) adlı eserinin ilk ve son sayfaları (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 643)

rafelerin peşine düştüklerini gördüğü için bu eseri kaleme aldığı söylemektedir. Kudâî'nin (ö. 454/1062) daha çok ahlâk hadislerinden meydana gelen *Şihâbü'l-ahbâr* adlı eseri onun bu çalışmasına esas olmuştur. Kitapta sünnetlere, ahlâki öğütlere, faziletli amellere, vaaz, mesel ve cezalar gibi konulara dair 9056 hadis alfabetik olarak sıralanmış, halkın kolayca faydalanabilmesi için hadislerin senedleri zikredilmeden sahâbî olan râvînin adı verilmekle yetinilmiştir.

Firdevsü'l-ahbâr'da bulunan hadislerin bir kısmı sahih, bir kısmı *ferd** ve *garîb**, çoğu zayıf, bir kısmı da asılsızdır. Bunu, Deylemî'nin başlıca kaynağı olup 1200 hadis ihtiva eden *Şihâbü'l-ahbâr*'in güvenilir bir hadis kitabı olmasıyla açıklamak mümkündür. Diğer bazı hadis kaynaklarında bulunmayan pek çok ahlâk hadisinin yer aldığı *Firdevsü'l-ahbâr*, Saîd b. Besyûnî Zağlûl tarafından *el-Firdevs bi-me'sûri'l-htâb* adıyla son cildi fihrist olmak üzere altı cilt halinde yayımlanmıştır (Beirut 1406/1986). Eser üzerinde bazı çalışmalar yapılmış olup başlıcaları şunlardır:

1. *Müsnedü'l-Firdevs* (*Müsnedü Firdevsi'l-ahbâr*). Şîrûye'nin muhaddis olan

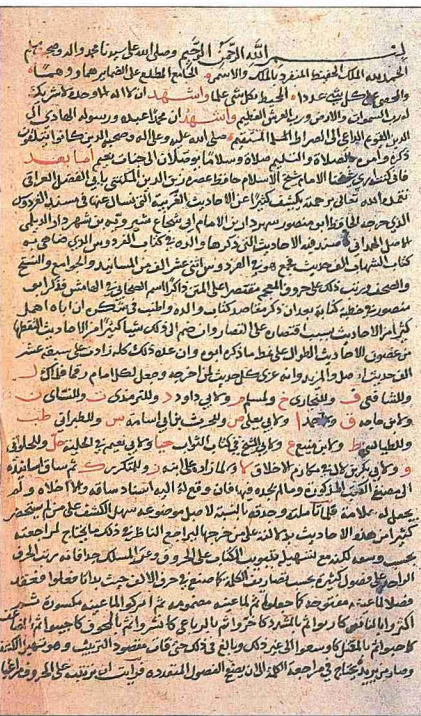
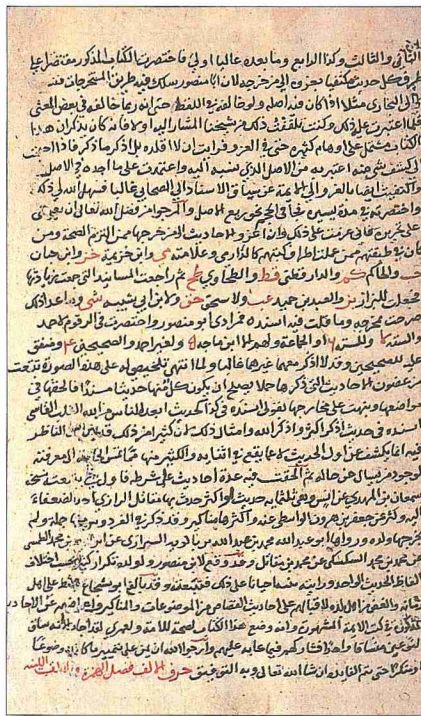
oğlu Şehredâr ed-Deylemî bu eserinde *Kitâbü'l-Firdevs*'teki rivayetlerin senedlerini tesbit etmiş, rivayetleri yeniden alfabetik sıraya koymuş, İbn Hacer el-Askalânî'nin belirttiğine göre (*Zehrü'l-Firdevs*, vr. 1^b) esere ayrıca 5000 kadar hadis ilâve etmiştir. Kettânî bu eserin adını *İbânetü's-şübeh fi ma'rifeti keyfiyeti'l-vukû' alâ mâ fi Kitâbi'l-Firdevs min 'alâmâtî'l-hurûf* şeklinde kaydetmektedir. Günümüze gelip gelmediği bilinmeyen *Müsnedü'l-Firdevs* üzerinde en önemli ihtisar ve ilâve çalışmaları İbn Hacer tarafından yapılmıştır. Kaynaklarda bu çalışmalardan biri *Tesdîdü'l-kavs zehrü'l-Firdevs* veya *Tesdîdü'l-kavs fi muhtaşari (etrâfi veya tertibi) Müsnedü'l-Firdevs* adıyla geçmektedir. Ancak eserin Murad Molla Kütüphanesi'nde bulunan (nr. 393) nüshasının adı *Zehru Müsnedü'l-Firdevs*'tir (*Zehrü'l-Firdevs*). İbn Hacer, *Müsnedü'l-Firdevs*'in baş tarafından bir kısım rivayetleri almakla yetinmiş, bunları eserin kaynaklarıyla karşılaştırarak kontrol etmiş, yeniden alfabetik sıraya koyduğu bu rivayetlere bazı ilâveler yapmış, tashihlerde bulunmuştur. Onun Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan (Yenicami, nr. 199, 200, 201; I, II ve IV. ciltler, III. cilt noksanır) ve

İbn Hacer'in *el-Mülteka't min Müsnedü'l-Firdevs* adlı eserinin I. cildinin ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. 199)

adının *el-Garâ'ibü'l-mülteka'ta min Müsnedü'l-Firdevs* (II, vr. 173^b) veya *el-Mülteka't min Müsnedü'l-Firdevs* olduğu anlaşılan diğer eseri, *Müsnedü'l-Firdevs*'in meşhur hadis kitaplarında yer almayan garîb rivayetlerini ihtiva etmektedir. *Müsnedü'l-Firdevs* üzerine Kâsım b. Kutluboğa'nın da *Ta'liqû Müsnedü'l-Firdevs* adlı bir çalışmasının olduğu söylenmektedir (Abdülhay el-Kettânî, II, 972). 2. *Nüzülü's-sâ'irin ilallâhi rabbi'l-âlemin*. Hemedanî zâhid Mahmûd b. Muhammed ed-Derkezî'nin, *Nüzülü's-sâ'irin fi ehadîsi seyyidi'l-mürselin* adıyla da anılan ve muhtemelen *Firdevsü'l-ahbâr* üzerindeki ihtisar çalışmalarından biri olan bu eserin nüshaları Berlin Kraliyet (nr. 1279), el-Mektebetü'l-belediyye bi'l-İskenderiyye (Hadis, nr. 67, 64 varak; Zirikî, VII, 183) ve Gotha (nr. 595) kütüphanelerinde bulunmaktadır. 3. *el-Bustânü'l-mustaḥrec mine'l-Firdevs*. Ali b. Ebü'l-Kâsım Ali b. İy'e ait olup 1140 hadis ihtiva eden eserin bir nüshası el-Mektebetü'l-vataniyye el-Cezâiriyye'dedir (nr. 496). 4. *Muhtaşarü'l-Firdevs*. Seyyid Ali el-Hemedânî'nin bu eseri British Museum'da bulunmaktadır (nr. 890:4). *Firdevsü'l-ahbâr*'la ilgili, müellifi bilinmeyen bir çalışmanın bazı kısımları ile (GAL [Ar.], VI, 131) dbâcesii bulunmayan ve müellifi bilinmeyen *Muntehabü Firdevs* adlı bir muhtasarı (TSMK, III. Ahmed, nr. 589) günümüze gelmiştir.

İbn Hacer'in *Zehru Müsnedü'l-Firdevs* adlı eserinin ilk iki sayfası (Murad Molla Ktp., nr. 393)

İbn Hacer'in *el-Mülteka't min Mûsne'di'l-Firdevs* adlı eserinin IV. cildinin son sayfası
(Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. 201)

BİBLİYOGRAFYA :

Deylemî, *Firdevsü'l-ahbâr* (nşr. Saïd b. Besyûnî Zağlûl), Beyrut 1406/1986, nâşirin mu-kaddimesi, s. elif-kaf; İsnevî, *Tabaka'tü's-Şâfi'îyye*, I, 555; İbn Hacer, *Zehrü'l-Firdevs*, Süleymaniye Ktp., Murad Molla, nr. 393; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1254, 1684; Dihlevî, *Bustânü'l-muhaddişîn*, s. 117 vd.; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, II, 972; Brockelmann, *GAL*, I, 420; II, 82; *Suppl.*, II, 73, 75; a.e. (Ar.), VI, 130-131; Şâkir Mahmûd Abdülmün'im, *İbn Hacer el-As-ka'lânî*, Bağdad 1978, I, 379-381; Ziriklî, *el-Âlâm* (Fethullah), VII, 183; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe* (Özbek), s. 104.

MÜTEBA UĞUR

FİRDEVSÜ'İ-HİKME

(فردوس الحكمة)

Ali b. Rabben et-Taberî'nin
(ö. 247/861'den sonra)
İslâm tıbbının en eski
kaynaklarından biri olan eseri.

Müellif, Merv şehrinde telifine başladığı eserini üzerinde uzun yıllar çalıştıktan sonra Sâmerâ'da tamamlamıştır. Ali b. Rabben, Taberistan Valisi Mâzyâr b. Kârin'in kâtipliğini yaptığı sırada *Firdevsü'l-hikme*'nin telifine başlamış, valinin bir isyan sonucunda öldürülmesi üzerine Sâmerâ'ya giderek önce Halife Mu'tasım-Billâh'ın divan kâtibi, ardından da Mütevekkil-Alellah'ın nedimi olmuş ve eserini onun halifeliğinin üçüncü yılında (850) tamamlayabilmiştir (bk. s. 2). Bir tıp mecmuası (künnâş) mahiyete

tindeki eserin adının *Firdevsü'l-hikme*, lakabının ise "Bahrü'l-menâfi" ve şemsü'l-âdâb" olduğunu söyleyen (s. 8) müellif, konuyla ilgili topladığı zengin malzemeye kendi müşahade ve tecrübelelerini de katarak mükemmel denilebilecek bir çalışma ortaya koymuştur. Her ne kadar İbnü'n-Nedîm ve İbnü'l-Kiftî gibi klasik yazarlar ona ait *el-Künnâşü'l-ḥadrâ* adlı bir eserden söz ederlerse de bunun *Firdevsü'l-hikme*'den ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Eser yedi nevi, otuz makale ve 365 bab olarak düzenlenmiştir.

Tıp ilminin önemi, eserin telif sebebi ve eserden faydalanmanın gerekliliğine dair kısa bir girişten sonra bir makaleden ibaret olan birinci nevide tıbbî konulara bir hazırlık olmak üzere madde, form, nicelik, nitelik, cisim gibi felsefî kavramların tarif ve tahlilleri yapılmış; anâsır-ı erbaa ve özellikleri, tabiatdaki oluş ve bozuluş, gelişim ve dönüşüm, etkinlik ve edilginlikler, bunların semavî cisimlerle ilişkileri, başlıca canlı türleri ve tür farkları gibi geleneksel fizik felsefesinin temel konuları üzerinde durulmuştur. Beş makaleden oluşan ikinci nevide ceninin teşekkülü, cinsiyet farklarının, organların ve mizaç farklarının meydana gelişi, organ çeşitleri ve bunların fonksiyonları, nefsin mahiyeti ve nefis-beden ilişkisi; psikolojik, zihnî, ah-lâkî melekelerin ve bunlara bağlı kişilik özelliklerinin oluşum ve gelişmesi; çocuk terbiyesi, koruyucu hekimlik (hıfzı-sıhha) ve bunun tabii ve psikolojik şartları; mevsimler, atmosfer vb. çevre şartlarındaki değişikliklere göre sağlıkla ilgili tedbirler ve cinsiyet organlarının sağlığı hakkında tıbbî öneriler yer alır. Üçüncü nevi bir makaleden ibaret olup burada besinler ve beslenme konusu incelenmiştir. On iki makaleden meydana gelen ve eserin en geniş bölümünü oluşturan dördüncü nevi "Hastalıklar ve Tedavileri" genel başlığını taşır. Burada müellif hastalığı "organlara zarar veren ve bunların işlevlerini yapmasını güçleştiren şey" diye tanımlar. Eserde daha sonra yaş gruplarına göre değişen hastalıklar, ahlât-ı erbaanın sağlıkla ilişkisi, hastalık belirtileri, bedenın başlıca bölümlerine, iç ve dış organlara göre hastalık çeşitleri ve tedavi uygulamaları üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmuştur. Bu bölümde müellif hem eski tıp birikiminden geniş ölçüde faydalanmış, hem de kendi tıbbî tecrübesini ortaya koymuştur. Beşinci bölüm bir makaleden ibaret olup tatlar, kokular, renkler gibi eş-

yaya ait özelliklerin beden üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri, erime, donma, kokuşma vb. olaylar, madenlerin, bitki ve meyvelerin oluşumu bu bölümün başlıca konularıdır. Altı makaleden oluşan altıncı nevide pek çok tabii ve sunî besinin adı zikredilerek bunların sağlık üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri, besleyici ve tedavi edici özellikleri incelenmiş; ayrıca tabii ve yapma ilaçların kaynakları, hazırlanması, saklanması, tedavi alanları ve usulleri gibi konularda tıbbî ve farmakolojik bilgiler verilmiştir. Yedinci nevi dört makale olup burada arazi yapıları, sular, bitki örtüsü, rüzgâr çeşitleri, mevsimler gibi çoğrafi şartlarla gök cisimlerinin insanın üzerindeki fizyolojik ve ah-lâkî tesirleri üzerinde durulur. Bu bölümün son makalesinde Hint tıbbi hakkında geniş bilgi yer alır.

Ana dili olan Süryânice'den başka Arapça ve Farsça'yı çok iyi bilen, Grekçe ve İbrânice'ye de vâkıf olduğu anlaşılan müellifin, kendi dönemine kadar yazılan Yunan, İran, Hint ve İslâm tıp literatürünü çok iyi tanıdığı; *Firdevsü'l-hikme*'yi kaleme alırken Hipokrat, Galen, Diskorides, Pisagor, Demokritos, Aristo, Theofrastos, Batlamyus, Humuslu Magnus ve Stophen gibi antik ve Helenistik dönemin ünlü hekim ve filozoflarının; Yuhannâ b. Mâseveyh, Huneyn b. İshak gibi İslâm dönemi hekim ve bilginlerinin; Charaka, Susruta, Nidana ve Ashtangaharada gibi Hintli tabiplerin eserlerinden faydalandığı anlaşılmaktadır. Müellif, özellikle yedinci nevin Hint tıbbına ayrılmış bulunan ve otuz altı babdan oluşan dördüncü makalesini hazırlarken Hintli hekimlerin eserlerinden istifade ettiğini belirtmektedir.

Başarılı bir hekim olduğu kadar iyi bir felsefeci ve mantıkçı olan Ali b. Rabben eserinde Aristo'nun yöntemini kullanmış, bilhassa fizik felsefesini özetlediği on iki babdan oluşan birinci nevi ile nefis, akıl ve duyu güçlerini konu alan ve on babdan oluşan ikinci nevinin ikinci makalesinden anlaşılacağı gibi Yeni Eflâtuncu etkiler altında gelişen Meşşâî felsefeyi özümsemiştir. Müellif, canlıların fizyoloji ve anatomisi hakkında bilgi verirken genellikle Aristo'nun zooloji alanındaki eserlerine başvurur. Gezenlerin canlılar üzerindeki olumlu veya olumsuz etkilerini tartışırken başvurduğu kaynak ise Batlamyus'un *el-Mecis-î'*sidir. Bu arada iklim coğrafyasına dair verdiği bilgiler ve Halife Me'mûn döne-